

УДК 332.112

С. І. Ковач, к.е.н., доц.,
доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
К. В. Безверхий, к.е.н.,
головний бухгалтер
ТОВ «Нью-Паріс», м. Київ

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто порядок й особливості створення, функціонування та припинення діяльності фермерських господарств в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: створення, діяльність, ліквідація, банкрутство, статут, фермерське господарство, сільське господарство, економіка АПК.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрен порядок и особенности создания, функционирования и прекращения деятельности фермерских хозяйств в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: создание, деятельность, ликвидация, банкротство, устав, фермерское хозяйство, сельское хозяйство, экономика АПК.

ABSTRACT. Considered order and especially the creation, operation and termination of the farms in Ukraine in the article.

KEY WORDS: establishment, operation, liquidation, bankruptcy, charter, farm, agriculture, agricultural economics.

Особливе місце в сільському господарстві поряд з іншими формами господарювання займають фермерські господарства. Вони є повноправною формою господарювання поряд з іншими видами агроформувань. Фермерське господарство в Україні є особливою організаційно-правовою формою господарювання з усіма правами і обов'язками, що встановлені чинним законодавством для таких юридичних осіб. Тому, порядок створення, функціонування та припинення діяльності фермерських господарств в Україні є актуальним.

На сьогодні існуючий порядок створення, функціонування та припинення діяльності фермерських господарств характеризується певною невизначеністю і має широке коло проблем. Необхідно зазначити, що питанням становлення і розвитку, утворення та функціонування фермерських господарств, їх ролі і значення в

економіці країни приділяється значна увага вітчизняними вченими-економістами, серед яких А. І. Александрова, С. В. Васильчак та О. Р. Жидяк, В. П. Горьовий, С. Ф. Домбровський, О. В. Клочковський та В. О. Клочковська, О. М. Кримська, В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин та О. М. Кордоба, С. М. Онисько, П. С. Березівський та І. В. Вороний, О. В. Радківська, Г. О. Сенник та В. М. Полєся, В. М. Хомка, М. Г. Шульський та інші.

В науковій літературі найчастіше досліджуються проблеми становлення і розвитку, утворення та функціонування фермерських господарств в Україні, їх ролі, місця і значення в економіці країни. В той же час, в деякій мірі поза увагою залишаються питання організаційно-правового регулювання створення, функціонування та припинення діяльності фермерського господарства як особливої організаційно-правової форми.

Метою дослідження є аналіз, систематизація та узагальнення чинного вітчизняного законодавства, що регламентує порядок створення, функціонування та припинення діяльності фермерських господарств в Україні.

Відповідно до чинного вітчизняного законодавства, а саме п. 1.1. ст. 1. Закону України «Про фермерське господарство»: «Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону» [1].

Згідно з п. 1.2 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону [1]. Необхідно зауважити, що іноземці та особи без громадянства позбавлені права створення такого господарства. Зазначений підхід зумовлено концептуальними засадами земельного законодавства щодо обмеження прав нерезидентів на сільськогосподарські землі в Україні відповідно до п. 81.2 ст. 81 Земельного кодексу України [2]. Фермерське господарство згідно п. 1.2 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» створюється лише фізичними особами [1], отже відчуження корпоративних прав на користь юридичних осіб, на відміну від господарських товариств, принципово неможливе. Членами фермерського госпо-

дарства можуть бути як одна особа, так і декілька. Проте, відповідно до п. 3.1 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Згідно з п. 3.3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голова фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти) [1].

Для того, щоб зареєструвати фермерське господарство, необхідно спочатку оформити право на землю. Відповідно до п. 8.1 ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство» після одержання засновником державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб [1]. Вказаний принцип працює ще з 90-х років, і саме цим пояснюється, що більшість фермерських господарств довгий час користувалися землями, які формально не належали їм, а належали головам зазначених господарств. Адже згідно з п. 12.1 ст. 12 Закону України «Про фермерське господарство» землі фермерського господарства можуть складатися із: а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі; б) земельних ділянок, що належать громадянам — членам фермерського господарства на праві приватної власності; в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди [1].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» для отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерсь-

кого господарства громадяни звертаються до відповідної районної державної адміністрації. Для отримання у власність або в оренду земельної ділянки із земель комунальної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до місцевої ради [1]. У клопотанні зазначаються цільове призначення земельної ділянки та її орієнтовні розміри. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування земельної ділянки, погодження землекористувача (у разі вилучення земельної ділянки, що перебуває у користуванні інших осіб) та документи, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі (у разі надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства) [2].

Відповідно до абз. 3 п. 7.1 ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» перелік документів, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері аграрної політики [1].

Наступні дії щодо створення фермерського господарства передбачають:

- 1) надання районної державної адміністрації або місцевою радою згоди на підготовку проекту відведення земельної ділянки;
- 2) розробку такого проекту (на відміну від «звичайної» ситуації, у даному випадку проект розробляється не за власні кошти замовника, а за кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств);
- 3) погодження розробленого проекту з Комісією з розгляду питань, пов'язаних з погодженням документації із землеустрою згідно ст. 186 Земельного кодексу України;
- 4) затвердження проекту відведення розпорядженням тієї самої районної державної адміністрації (рішенням тої самої місцевої ради), яка надавала згоду на його розробку, та одночасне винесення розпорядження (рішення) про надання такої ділянки у власність чи оренду;
- 5) оформлення державного акта на право власності на земельну ділянку або укладання договору оренди землі;
- 6) державну реєстрацію державного акту на право власності на земельну ділянку чи договору оренди.

Однією із переваг фермерського господарства вважається безаукціонне отримання землі. Проте це зробити не дуже просто. Для того щоб реалізувати своє законне право, необхідно насамперед знайти вільну (не надану у власність користування

іншій особі) земельну ділянку. Відповідно до п. 128.6 ст. 128 (у разі надання земельних ділянок у власність) та п. 123.2 ст. 123 (у випадку надання ділянок у оренду) Земельного кодексу України передбачається обов'язок заявника додати до заяви (клопотання) графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки. Якщо вищезазначене місце розташування ділянки буде вже зайнято іншою особою, то відмова в наданні такої земельної ділянки буде очевидною. Проте, дуже часто зустрічаються випадки необгрунтованої протиправної відмови. Цей випадок передбачено п. 7.4 ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство», а саме у разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства питання вирішується судом. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або укладання договору оренди. Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) проводиться після збирання врожаю на цій ділянці попереднім землекористувачем [1]. Альтернативне для колишніх членів КСП та інших сільськогосподарських підприємств може бути виділення в натурі земельної частки (паю).

Наступний спосіб отримання землі для фермерського господарства — вторинний ринок. Тут йдеться не про відчуження земельних ділянок, а про їхню оренду, адже в Україні діє мораторій на продаж землі. Теоретично фермерське господарство можна створити, орендувавши навіть декілька соток землі. Головне, щоб земля мала «товарне» або «фермерське» цільове призначення. Відповідно до Класифікації видів цільового призначення земель [7], серед інших сільськогосподарських земель виділяється цільове призначення «для ведення фермерського господарства». Проте це не означає, що фермерське господарство не може використовувати земельні ділянки іншого цільового призначення. Адже, згідно ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство виробляє товарну сільськогосподарську продукцію [1]. Отже, з вищенаведеного випливає можливість використання земельних ділянок з цільовим призначенням «Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва». Також, буде правомірним використання фермерським господарством земель, призначених для городництва, сінокосіння й

випасання худоби, надання послуг у сільському господарстві, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства, іншого сільськогосподарського призначення. Цільове призначення земель «Для ведення особистого селянського господарства» для ведення фермерського господарства цілком не підходить. Те ж саме необхідно сказати про індивідуальне та колективне садівництво та розміщення оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Отже, фермерські господарства мають наступні переваги порівняно з іншими агроформуваннями:

— сімейний характер бізнесу, який виключає рейдерство та корпоративні конфлікти;

— можливість позаконкурентного (без проведення земельних торгів) отримання сільськогосподарських земель у користування, що знаходяться в державній або комунальній власності відповідно до п.п. 134.2 ст. 134 Земельного кодексу України [2].

Для того, щоб провести державну реєстрацію фермерського господарства необхідно надати державному реєстратору пакет документів, що передбачений ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців» від 15.05.2003 р. № 755-IV: заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи; 2) примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи, передбачених законом; 3) два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів — один примірник). Для фермерського господарства такий документ є статут; 4) документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. Цим документом вважається квитанція, або копія платіжного доручення з відміткою банку. Розмір реєстраційного збору становить 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170,00 грн.); 5) копія державного акту на право приватизації власності засновника на землю або копія державного акта на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчена копія засновником, зокрема на умовах оренди [3].

Фермерське господарство має відокремлене майно. Шляхи його формування традиційні: внески членів господарства. Внески вносять не до статутного капіталу господарства, а до скла-

деного. Складений капітал замість статутного капіталу застосується там, де юридична особа створюється як об'єднання осіб, а не капіталів (зокрема в повному та командитному товаристві).

Фермерське господарство відрізняється від господарських товариств не тільки колом осіб, що можуть його створити, а й в управлінні ним. Так, наприклад, якщо товариство з обмеженою відповідальністю має вертикаль органів управління, повноваження яких прописані безпосередньо в Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576 — XII [4], то для фермерських господарств згідно з ст. 4 Закону України «Про фермерське господарство» передбачено лише один орган управління — голова фермерського господарства [1]. Ним може бути засновник або інша уповноважена статутом особа. Відповідно до п. 4.1 — 4.4 ст. 4 Закону України «Про фермерське господарство» голова фермерського господарства: 1) представляє фермерське господарство перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями відповідно до закону; 2) укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України; 3) може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом [1].

Наведені вище повноваження притаманні виконавчому органу юридичної особи. Орган, аналогічний зборам засновників господарського товариства для фермерських господарств взагалі непередбачений. І в більшості випадків у наявності додаткових органів управління немає потреби. Навіть якщо фермерське господарство створено не однією особою, а декількома, то ці особи пов'язані родинними стосунками, і, відповідно, мають більше довіри один до одного аніж «звичайні» бізнес-партнери. Водночас члени фермерського господарства можуть утворювати і вищий управлінський орган, якщо це передбачено статутом. Зокрема, статутом можна передбачити компетенцію загальних зборів, порядок їх скликання та прийняття ними рішень. Тут можна використати принцип господарських товариств, згідно з яким кожен член фермерського господарства має кількість голосів пропорційно його внеску до складеного капіталу, або кооперативний, відповідно до якого кожний його член має один голос незалежно від розміру внеску до складеного капіталу. Для

відчуження фермерського господарства, як цілісного майнового комплексу ніхто, окрім його членів, рішення щодо цього ухвалити не може.

Вимоги до змісту статуту фермерського господарства наведені в п. 1.4 ст. 1 «Про фермерське господарство» [1]. У статуті зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України [1]. Вищенаведений перелік доцільно доповнити деякими вимогами ст. 57 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV [5], що не вказані в Законі України «Про фермерське господарство» [1], а саме: порядок розподілу прибутків і збитків, порядок його реорганізації та ліквідації, інші положення, що не суперечать законодавству України. До останнього варто внести інформацію про членів фермерського господарства, їхні права та обов'язки, у тому числі про умови та режими їх праці, про розмір частки в майні кожного з них. Серед вищезазначених перелічених відомостей необхідно виділити наступне: 1) формування і розмір складеного капіталу; 2) порядок вступу до фермерського господарства та порядок виходу з нього; 3) розмір частки в майні члена фермерського господарства та порядок її отримання; 4) органи управління фермерським господарством; 5) розподіл прибутку фермерського господарства.

Особливості набуття членства у фермерському господарстві: а) членами господарства можуть бути лише фізичні особи, що є родичами між собою, а вступ до нього сторонніх осіб не відповідає Закону України «Про фермерське господарство» [1]; б) вступ до господарства нових членів здійснюється на підставі рішення засновника, яким вносяться відповідні зміни до статуту, після чого такі зміни підлягають державній реєстрації; в) член фермерського господарства повинен бути наділений часткою майна, розмір якої визначається статутом.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про фермерське господарство» діяльність фермерського господарства припиняється у разі: 1) реорганізації фермерського господарства; 2) ліквідації фермерського господарства; 3) визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); 4) якщо не залишається

жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства [1].

Під реорганізацією прийнято розуміти припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом, злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства. Вищенаведені процедури врегульовано ст. 106 — 109 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [6]. Проте, необхідно звернути увагу на те, що особливості проведення державної реєстрації юридичних осіб у разі злиття, приєднання, поділу або перетворення встановлено нормами ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців» [3].

Згідно п. 36.1 ст. 36 «Про фермерське господарство» рішення про припинення діяльності фермерського господарства у разі реорганізації або ліквідації господарства приймає власник відповідно до законодавства та статуту [1].

Відповідно до норм ст. 60 Господарського кодексу України [5] та ст. 105, 110, 111 Цивільного кодексу України [6], а також Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців» [3] наведемо наступну послідовність дій при проведенні ліквідації фермерського господарства:

I. Етап. Прийняття рішення про припинення діяльності фермерського господарства. Відповідне рішення приймають члени фермерського господарства в порядку, передбаченим статутом. Необхідно призначити комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію) голову комісії або ліквідатора та встановити порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до фермерського господарства, що припиняється. Зазвичай, функції ліквідатора фермерського господарства покладають на його голову.

II. Етап. Повідомлення державного реєстратора та внесення відповідного запису до державного реєстру. Протягом трьох робочих днів із дати прийняття рішення про припинення діяльності фермерського господарства слід повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію (державного реєстратора тієї адміністративно-територіальної одиниці, де зафіксовано місцезнаходження фермерського господарства). Роблять це шляхом подачі оригіналу чи нотаріально засвідченої копії рішення членів фермерського господарства, прийнятого на першому етапі.

III. Етап. Робота ліквідаційної комісії (ліквідатора) з питань припинення діяльності фермерського господарства. До комісії з питань припинення діяльності фермерського господарства (ліквідаційної комісії) або ліквідатора з моменту їх призначення переходять повноваження щодо управління всіма справами такого господарства. Ліквідаційна комісія з питань припинення діяльності фермерського господарства вживає всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості та письмово повідомляє кожного з боржників про припинення діяльності фермерського господарства. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) також заявляє вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників фермерського господарства, закриває банківські рахунки, інвентаризує майно фермерського господарства (зокрема виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб), повертає до органів державної влади ліцензії та документи дозвільного характеру, звільнює працівників фермерського господарства, складає проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна господарства, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результати їх розгляду. Такий баланс мають затвердити засновники фермерського господарства. Обов'язковий елемент роботи ліквідаційної комісії — виплата грошових сум кредиторів, у т.ч. за податками, зборами, єдиним соціальним внеском тощо. Документи, що підлягають обов'язковому зберіганню, передаються в установленному законодавством порядку відповідним архівним установам. Найбільш громіздка робота ліквідаційної комісії — це, на нашу думку, взаємодія з фіскальними органами та Пенсійним фондом України (надалі — ПФУ), зокрема стосовно проведення позапланових перевірок ними фермерського господарства.

IV. Етап. Складання ліквідаційного балансу фермерського господарства. Після завершення розрахунків із кредиторами фермерського господарства, ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження та подання територіальному органу Державної податкової служби України (надалі — ДПС).

V. Етап. Внесення до єдиного державного реєстру відомостей про припинення діяльності фермерського господарства. На даному етапі необхідно подати державному реєстратору документи для остаточної ліквідації фермерського господарства: а)

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення діяльності фермерського господарства у зв'язку з ліквідацією (ф. 7) [8]; б) довідку органу ДПС про відсутність заборгованості зі сплати податків, зборів; в) довідку органу ПФУ про відсутність заборгованості зі сплати єдиного соціального внеску, страхових коштів до ПФУ й фондів соціального страхування; г) довідку архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню.

Якщо немає підстав для відмови, що встановлені п. 36.9 ст. 36 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців» [3], то державний реєстратор внесе до ЄДР запис про проведення державної реєстрації припинення фермерського господарства у результаті його ліквідації.

Проаналізувавши та узагальнивши вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Визначено, що фермерські господарства мають наступні переваги порівняно з іншими агроформуваннями: а) сімейний характер бізнесу, який виключає рейдерство та корпоративні конфлікти; б) можливість позаконкурентного (без проведення земельних торгів) отримання сільськогосподарських земель у користування, що знаходяться в державній або комунальній власності відповідно до п.п. 134.2 ст. 134 Земельного кодексу України.

2. З'ясовано зміст та виділено основні етапи створення фермерських господарств, а саме: 1) підготовчий: оформлення земельної ділянки для ведення фермерського господарства, складання статуту та набуття досвіду роботи в сільському господарстві; 2) реєстраційний: державна реєстрація фермерського господарства як суб'єкта господарювання; 3) організаційний: а) виготовлення печатки; б) реєстрація в органах Державної податкової служби, Державній службі статистики, Пенсійного фонду України та інших фондів соціального страхування; в) відкриття в банківській установі поточного рахунку.

3. Встановлено, що статут фермерського господарства як особливої організаційно-правової форми має окрім іншого містити у своєму складі такі розділи — порядок формування складеного капіталу; порядок вступу до фермерського господарства та порядок виходу з нього; розмір частки в майні члена фермерського господарства та порядок її отримання; органи управління фер-

мерським господарством; розподіл прибутку фермерського господарства.

4. Виділено п'ять етапів процесу припинення діяльності фермерського господарства, а саме: а) прийняття рішення про припинення діяльності фермерського господарства; б) повідомлення державного реєстратора та внесення відповідного запису до державного реєстру; в) робота ліквідаційної комісії (ліквідатора) з питань припинення діяльності фермерського господарства; г) складання ліквідаційного балансу фермерського господарства; г) внесення до єдиного державного реєстру відомостей про припинення діяльності фермерського господарства.

Бібліографічний список

1. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15/print1342966521962518>.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1342966521962518>.
3. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15.05.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=755-15&p=1322842924709229>.
4. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576 — XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/print1342966521962518>.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&p=1325929236848879>.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15&p=1325929236848879>.
7. Наказ Державного комітету України із земельних ресурсів «Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель» від 23.07.2010 р. № 548 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10/print1342966521962518>.
8. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження форм реєстраційних карток» від 14.10.2011 р. № 3178/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1207-11/print1343311278044583>.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2013 р.